

SANTRAUKA. Iš visų Lietuvos filosofų geriausiai pažįstu Vosylių Sezemaną, Arvydą Šliogerį ir Leonidą Donskį. Pastarojo dėka susipažinau su Sezemanu, kuriam pagarbą atidaviau išversdamas porą jo svarbiausių veikalų į anglų kalbą. Kritišką pagarbą Šliogeriui išreiškiau savo straipsniu „Ar nargliuos šiandakt gaspundai?“ (*Darbai ir dienos*, 2013, t. 59). O šiuo straipsniu reiškiu pagarbą Leonidui Donskiui, kurį visą laiką laikiau savo artimu draugu. Mudu sieja įsitikinimas, jog be subjekto nėra objekto ir kad gyviausias pasakojimas apie ką nors apima ir pasakojimą apie tai, ką tas dalykas reiškia tau. Tai yra tam tikras subjekto pranašumas objekto atžvilgiu.

RAKTAŽODŽIAI: aforizmas, mažo formato mintys, tiesioginė patirtis, filosofijos istorija, filosofas enciklopedistas.

Norėčiau kalbą apie Leonidą Donskį pradėti nuo žvilgsnio į labai mielą, bet turbūt ir pačią mažiausią jo knygą, pavadintą „Mažasis patirties žemėlapis: mintys ir aforizmai“. Pačiu pirmuoju sakiniu Leonidas paaiškina:

Aforizmas išgryninta lakoniška mintis apie autoriaus išgyventą ir intymiai patirtą tikrovę, kuriai išsakyti dažnai pasitelkiamas paradoksas, kartais – provokacija arba netikėtas apsinuoginimas ir kraštutinis atvirumas. Aforizmo teoriškai neišprotausi, neišmoksi jo rašyti iš knygų. Jis kyla iš autentiškos patirties, tylos ir pauzės, savęs stabdymo, kad nepaskandintum minties pernelyg gausiame žodžių sraute ar įmantriomis formuluotėmis. Per daug kalbantis žmogus retai įstengia tapti aforizmo arba maksimos autoriumi. (Donskis 2010: 7)

Čia iš karto stabtelėdamas ties žodžiais „retai įstengia“ pastebėsiu, jog Leonidas sako, kad, taip, *įstengia*, tačiau *retai*. Žodžiu, tai retas atvejis, kad per daug kalbantis žmogus taptų aforizmo arba maksimos autoriumi, tačiau retų atvejų pasitaiko, jie egzistuoja, jeigu jų nebūtų, tai nebūtų jie reti atvejai, o būtų niekada nepasitaikantys. Ir, žinoma, yra didelis ir principinis skirtumas tarp to, kas pasitaiko retai, ir to, ko niekada nėra.

Pavyzdžiui, Arvydas Šliogeris yra daug kalbantis – ar, tiksliau pasakius, – rašantis filosofas, bet jis yra ir aforizmų meistras, tiesa, keistų ir kartais gal tik paviršutiniškai efektingų. Štai vienas iš daugybės:

Apie toleranciją. Tolerantiška gali būti tik kempinė – ji vienodai godžiai sugeria ir tyrą šaltinio vandenį, ir dvokiančias paplavas. (Šliogeris 2016: 11)

Kempinę čia Šliogeris traktuoja kaip žmogų, kuris viską godžiai sugeria, o tai (visko godus gėrimas) nėra pageidautina žmogaus savybė. Bet toleranciją, kuri tokia yra, jis sumenkina iki medžiagos gabalo, todėl šis aforizmas, nors neabejotinai šmaikštus, nieko doro nepamoko.

O tuoj po jo eina dar vienas Šliogerio aforizmas:

Naujasis žmogus. Dabar aš suprantu, kas yra krikščionių, raudonųjų ir žydrųjų komjaunuolių išsvajotas „naujasis žmogus“. Tai kastratas, tačiau toks, kuriam iškastruotas ne tik kūnas, bet ir siela. (Šliogeris 2016: 11–12)

Pikti žodžiai, kokių iš Leonido tikriausiai niekada nebūtum išgirdęs (nors pykti ir jis mokėjo, tik švelnesniais žodžiais ir labiau susitvardydamas).

Iš Arvydo Šliogerio kol kas tiek. (Deja, vos parašęs šiuos žodžius, sužinojau, kad Šliogeris mirė. Taip jis norom nenorom patvirtino savo jaunesniojo kolegos Donskio aforizmą, kurį aptariu žemiau.) Tuo tarpu Leonidas toliau tęsia taip:

Minties ir žodžio ekonomija neatsiejama nuo rašymo apie tai, ką pats tiesiogiai patyrei ir supratai, o ne išmokai it teorinę ir akademinę pamoką. (Donskis 2010: 7)

Bet iškart paklausčiau, ką čia reiškia „neatsiejama“? Ar tai, kad jeigu laikaisi minties ir žodžio ekonomijos, tuomet savaime aišku, jog rašai apie tai, ką pats tiesiogiai patyrei ir supratai? Turbūt ne – juk taupiai, ekonomiškai galima rašyti ir apie tai, ko pats tiesiogiai nepatyrei, o išmokai iš kitų, argi ne? Tai gal Leonido mintį čia reikia suprasti taip: jei ką pats tiesiogiai patyrei ir supratai, tai apie tą ir rašyk taupydamas žodį, vadinas, ekonomiškai. Tik, vėl klausiu, ar apie *visus* tiesioginius patyrimus ir supratimus galima ir reikia rašyti laikantis minties ir žodžio ekonomijos? O kas, jeigu tiesiogiai patirtas dalykas labai jau sudėtingas, daugiabriaunis ir nepaprastas? Arba viduje prieštaringas, traukiantis į dvi ar net tris skirtingas puses?

Antra vertus, kodėl tarsi nuvertinama išmokta teorinė ir akademinė pamoka? Ar ji būtinai blogesnė už tiesiogiai patirtą ir suprastą dalyką? Bet vėl, gal ne tą Leonidas norėjo pasakyti, gal jis norėjo ne nuvertinti teorinių ir akademinų pamokų išmokimą, o tik atkreipti dėmesį į skirtumą tarp tiesioginio patyrimo ir supratimo, iš vienos pusės, ir išmoktų teorinių bei akademinų pamokų, iš kitos pusės, ir drauge pabrėžti, kad tik tiesioginis patyrimas ir supratimas tinka aforizmų rašymui?

Bet štai pasižiūrėkime, ką Leonidas teigia truputį vėliau:

Aforizmas yra pamatinė fragmentiško rašymo forma, tad nenuostabu, kad aforistinė maniera lydi tokius modernius ir postmodernius Europos mąstytojus kaip Arthuras Schopenhaueris, Friedrichas Nietzsche, Ludwigas Wittgensteinas, Jeanas Baudrillard'as. (Donskis 2010: 9)

Jie, kaip ir kiti žmonės, tiesiogiai patyrė ir suprato gausybę dalykų, tačiau jų, ypač Wittgensteino ir Baudrillard'o, bet taip pat ir Nietzsche'ės bei Schopenhauerio aforistine maniera parašyti fragmentai labai jau išmąstyti ir nutolę nuo tiesioginės patirties.

Truputį anksčiau Leonidas atviravo:

Prisipažinsiu, jau seniai svajoju parašyti minčių, maksimų ir aforizmų knygą. Nuo vaikystės mano aistra buvo tokie mąstytojai kaip Markas Aurelijus, Francois de La Rochefoucauld, Blaise'as Pascalis, Henri Poincaré. (Donskis 2010: 8)

Ir tada jis išvardija keletą savo „mėgstamų sparnuotų frazių ir aforizmų“, tarp kurių yra ir ši matematiko bei mokslo filosofo Henri Poincaré mintis:

Abejoti viskuo ir tikėti viskuo – du vienodai patogūs sprendimai: ir vienas, ir kitas atpalaiduoja nuo būtinybės samprotauti. (Donskis 2010: 8)

Į tai reaguočiau taip: abejoti viskuo – iš tiesų sunku, bet tikėti viskuo tiesiog neįmanoma. Juk, pavyzdžiui, tai reikštų tikėti ir pagonybe, ir krikščionybe, ir islamu, ir monoteizmu, ir politeizmu, ir budizmu, ir hinduizmu, ir ateistiniu humanizmu, ir taip toliau, o kiekvienas toks tikėjimas daugiau ar mažiau prieštarauja kitam tokiam. Ir čia kalbame tik apie religinį tikėjimą, o kur dar visos kitos sritys, kur vieno visiems priimtino požiūrio nėra, tad tikėti viskuo stačiai negalima.

Abejoti viskuo žmones ragino pirmasis didis naujųjų amžių filosofas René Descartes'as, bet irgi ne visai viskuo, o tik tiek, kiek abejoti galima, kol neatsitrenki į tai, kas visiškai aišku ir neabejotina. Pavyzdžiui, jei abejoji, ar abejoji, tai aišku, kad abejoji. O jeigu abejoji, tai mąstai, lygiai kaip mąstai, kai neabejosi, bet, pavyzdžiui, sapnuoji, – faktiškai kol esi sąmoningas, tai visą laiką mąstai, nesvarbu, kaip ar apie ką, o iš to Descartes'as ir išvedė, kad jeigu mąstai, tai egzistuoji, ir dar kėlė klausimą, o kas busi tu, ir į jį atsakė: ogi mąstantis daiktas.

Iš šitų dviejų tikrybių (kad mąstai ir kad esi mąstantis daiktas) ir būdo, kuriuo žinai, kad tai tikrybės (būtent, tai aiškios ir su niekuo kitu nesupainiojamos idėjos), Descartes'as manė galįs išvesti visas žmogui prieinamas tiesas ir drauge atskirti jas nuo netiesų. Taigi kuo verta tikėti, nes tą žinai ir gali įrodyti, ir kuo neverta tikėti, nes to nežinai ir to negali įrodyti? Tai ir buvo pagrindinė Descartes'o problema, ypač aktuali moderniujų amžių pradžioje, kai kelius skynėsi naujieji mokslai ir konkuravo dėl vietos po saule su įvairiausiai religiniais ir kitokiais ginčijamais įsitikinimais.

Bet ta problema ir šiandien aktuali, vadinamojoje „potiesos“ (mano nuomone, makabriškai pavadintoje) epochoje. Šiuo atžvilgiu Descartes’as (1596–1650) buvo moderniosios filosofijos tėvas. Daugiausia nuo jo bei vieno kito jo amžininko, pavyzdžiui, Francio Bacono ir Thomo Hobbeso, ir prasidėjo visa modernioji filosofija, kurios didieji korifėjai vienaip ar kitaip sprendė Descartes’o paliktas problemas – tai Malebranche’as, Spinoza, Leibnizas, Locke’as, Berkeley’us, Hume’as, Reidas, Kantas, tada XIX šimtmetyje visa plejada Kanto įkvėptų idealistų (Fichte’ė, Schellingas, Hegelis, Schopenhaueris) ir jų išprovokuotų antiidealistų (materialistai Feuerbachas, Marxas ir egzistencialistas Nietzsche’ė) iki pat filosofiskai itin vaisingo XX amžiaus, kur įvyko bent dvi, o gal net trys filosofijos revoliucijos (jų ašis – Ludwigas Wittgensteinas) iki XXI, postmodernistinio, amžiaus.

Šioje filosofijos istorijos santraukėlėje reikia nepamiršti ir viduramžių, kur svarbiausieji, bet ne vieninteliai filosofai buvo šv. Augustinas, šv. Tomas Akviniėtis ir Dunsas Škotas, bei antikos, kurios filosofai dalijami į ikisokratikus ir posokratikus, kurių du svarbiausieji, su niekuo nepalyginami Platonas ir Aristotelis turėjo didesnės ar mažesnės įtakos visai paskesnei filosofijos istorijai iki pat mūsų dienų.

Iš jų visų Leonidą Donskį, sakyčiau, mažiausiai domino postmodernistai, išskyrus Baudrillard’ą ir, be abejo, Zygmuntą Baumaną (kuris kartu buvo ir postmodernizmo kritikas), o labiausiai domino visų laikų, bet ypač Renesanso, mažesnio kalibro filosofai, veikę tik ką minėtų filosofijos istorijoje dominavusių didžiųjų paraštėje.

Bet ne tik Renesanso. Savo pratarmėje knygai „Neapykantos formos: įaudrinta vaizduotė moderniojoje filosofijoje ir literatūroje“ Leonidas duoda kitą „savo mėgstamų filosofų bei sociologų“ sąrašą: Oswaldas Spengleris, Hannah Arendt, Raymondas Aronas, Louis’as Dumont’as, Ernestas Gellneris, Vytautas Kavolis, Zygmuntas Baumanas, Leszekas Kolakowskis. Tai vis XX amžiaus intelektualai, bet tarp jų tik Spenglerį, Arendt, Aroną, Gellnerį ir Kolakowskį būtų galima pavadinti filosofais ir tai tik ribotų sričių – jie tikrai ne tokie žymūs ir plačių interesų kaip Johnas Locke’as, praturtinęs ir politikos filosofiją, ir pažinimo teoriją bei metafiziką; visų intelektualinių galų meistras Leibnizas; naujus postūmius pažinimo teorijai, metafizikai, estetikai ir etikai davęs Kantas; ir visas filosofines problemas tariamai išsprendęs Wittgensteinas – taip manė jis pats.

Bet tai kelia klausimą: o pats Leonidas Donskis – koks jis buvo filosofas? Be abejo, jis buvo aforizmų ir kitų mažo formato minčių meistras. Štai viena tokių, kur mintis ypač kompaktiškai išreiškta ir gili:

Dvasios ir minties intensyvumas lemia susitaikymą su savo trumpu amžiumi ir sykiu jo nuojauta. (Donskis, 2010: 13)

Kitaip sakant, jei gyveni dvasiniu požiūriu ir minties pasaulyje intensyviai, tai tau nebaisu, kad vieną dieną mirsi. Bet ar Leonidas nujautė, kad jam pačiam tai atsitiks labai greitai (ką čia žymi tas gąsdinantis jo žodis „nuojauta“?), vos pasiekus pernelyg trumpą amžių? Ar čia tik toks apibendrinantis, ne autobiografinis, bet visiems tinkantis pastebėjimas, kad žmogaus gyvenimas trumpas ir jei gyveni sąmoningai, tai tą ir nujauti.

Kitas jo iš mažo formato minčių sudarytas veikalas – „99 Baltijos istorijos“. Jį, išėjusį 2009 metais, man teko garbė išversti į anglų kalbą. Norėčiau iš šios knygos pratarmės keletą Leonido filosofines pažiūrias gražiai susumuojančių pastraipų pacituoti:

Patirties požiūriu mes esame sudėlioti iš kitų žmonių, lygiai kaip ir iš įvykių, spalvų, garsų ir jausmų bei išgyvenimų atminties. Vienas iš XXI amžiaus pasaulio bruožų yra intensyvios savosios tapatybės paieškos ir naujas panirimas istorijoje. Ieškoma tapatybės – tiek individualios, tiek kolektyvinės. Perrašoma istorija, iš naujo atrandami protėviai ir kultūriniai pirmtakai. Tai nebestebina. Gyvename pasaulyje, kuris keičiasi kone kasdien, todėl tenka skubėti fiksuoti tikrovės fragmentus, kol jie dar neišnyko. Kita vertus, tapatybės ypač įnirtingai ieškoma tada, kada nebeaišku, kam priklausai, kada aiškiaus tavosios priklausomybės objekto dar nėra arba jau nebėra.

Klaipėdoje pastaraisiais metais vis dažniau nuskamba klausimas, ką reiškia būti klaipe diečiu. Sykiu mėginama nusakyti skirtumus tarp Klaipėdos ir kitų Lietuvos miestų. Žinoma, lengviausia atsakyti bendra ir beveik nieko nesakančia fraze, jog Klaipėda yra kitokia nei Vilnius ir Kaunas, jog ji yra skirtinga ir turi savo unikalią savastį bei su niekuo nesupainiojamą veidą. Bet po to paklausus, kuo gi Klaipėda išsiskiria iš kitų miestų ir kuo ji yra ypatinga, tektų rimtai susimąstyti. Lengviausia pasakyti, kas nesi, bet gerokai sunkiau – kas esi.

Turbūt niekam abejonių nekyla dėl to, kad Klaipėda yra suvažiavusiųjų miestas (beje, lygiai kaip ir Vilnius). Senosios, vokiškosios „Klaipėdos po Antrojo pasaulinio karo nebeliko, lygiai kaip beveik nebeliko ir senųjų, dinastinių klaipe diečių. Pats būdamas Klaipėdos vaikas, mačiau, kaip šis mano vaikystėje niūrus ir pilkas pramoninis miestas per pastaruosius trisdešimt metų virto gražiu, savo stilių turinčiu, dinamišku, jaunatvišku, su niekuo nesupainiojamu miestu. Lietuva iš naujo sukūrė Klaipėdą. Tai, kad Klaipėda kaip diena ir naktis skiriasi nuo nūdienos Kaliningrado, daug ką pasako apie jėgas ir energiją, kurią Lietuva investavo į Klaipėdą.

Klaipėda yra miestas-klausimas. Šiame mieste nėra ženklų, kurie nurodytų tapatybės turinį – savąją tapatybę Klaipėdoje reikia atrasti, sukurti ir intensyviai išgyventi. Pasakyti, kad Klaipėda yra ypatinga dėl to, kad ji yra prie jūros – vadinasi, nieko nepasakyti. Prie jūros yra daugybė kitų miestų – kuo tad Klaipėda skiriasi, tarkim, nuo Rygos, Talino, Stokholmo ar Helsinkio?

O skiriasi tuo, kad šių miestų gyventojai su jūra yra glaudžiai suaugę per kartas ir šimtmečius, o klaipe diečiai – ne. Į Klaipėdą atsikėlę lietuviai buvo ir daugiausia tebėra upių ir ežerų, o ne jūros žmonės (žinoma, išskyrus jūreivius ir kitus jūrinių profesijų žmones). Jūra gal tik dabartiniams klaipe diečiams tampa šiokia tokia jų tapatybės dalimi. Kita

vertus, Helsinkyje ir Stokholme jūra yra neatsiejama miesto kasdienybės dalis – ten ji įteka į patį miesto centrą, o Klaipėda nuo uosto ir jūros yra atskirta.

Bet visa tai Klaipėdai suteikia amžino klausimo, ore tvyrančios nežinios ir savosios tapatybės improvizacijos žavesį. Tapatybė Klaipėdoje ne tik išgyvenama ir kuriama, ji nuolat improvizuojama. Klaipėda yra nuolatinio neužbaigtumo būsenoje. Miestas, kasdien vis iš naujo kuriantis savo gyvenimo formas, yra tobula vieta ne tik ambicingiems novatoriams ar nuotykių ieškotojams, bet ir improvizuojantiems menininkams. Klaipėdos gyvenimas yra it džiazinė improvizacija. Ne veltui džiazas jau tapo Klaipėdos tapatybės skiriamuoju bruožu. Kiekvienas miestas mums siejasi su žmonėmis, ženkliai prisidėjusiais prie jo tapatybės formavimo.

Tai tiek iš knygos „99 Baltijos istorijos“ pratarinės, o toliau eina neilgi, po kelias pastraipas užimantys pasakojimai apie visus 99-is tų ambicingų novatorių, nuotykių ieškotojų, improvizuojančių menininkų ar šiaip įsimintinų žmonių, daugiau ar mažiau susijusių ne tik su Leonidu, bet ir su visu Baltijos regionu, ne tik su Klaipėda, bet ir su kitų Baltijos jūrą juosiančių šalių miestais ir didesnėmis ar mažesnėmis jų įžymybėmis – taip, kad skaitydamas šią knygą daug išmoksti ne tik apie patį Leonidą bei tai, ką, kodėl ir kaip jis tam tikrus dalykus vertino ar nevertino, bet per tai ir apie pačius tuos jo aprašomus dalykus. Jei pasakojimas nuoširdus ir pasakotojas patikimas, vertas pasitikėjimo, tai tas jo pasakojimas yra langas ir į pasakojamąjį dalyką, ir į pasakotojo vidų. Tai reiškia, kad tarp subjektyvumo ir objektyvumo nėra griežtos ir radiklios pertvaros, greičiau, subjektyvumas yra ta dirva, kurioje objektyvumas išauga. Objektyvu yra tai, ką priima ir kam pritaria sąžiningas ir protingas subjektas, kitaip sakant, žmogus.

Iš to, kas pasakyta ir atsakant į klausimą, o koks filosofas buvo pats Donskis, aišku, kad Leonidas – pačia geriausia prasme filosofas enciklopedistas, sugebantis glaustai, bet patikimai atskleisti aptariamo asmens ar kultūros reiškinių esmę.

Šia ypatybe (individualiu požiūriu į greit pagaunamą esmę) pasižymėjo ne tik iš trumpų straipsnių susidedantys Leonido darbai, bet ir „moksliškiausios“ jo knygos, pavyzdžiui, „Neapykantos formos“. Jau jos pratarinėje Leonidas anonsuoja, kad jis į savo temas žiūrės pro asmenišką prizmę:

Ši knyga – Rytų europiečio filosofinis dienoraštis. Kartu ji atspindi mano, kaip keliaujančio mokslininko, pastarųjų metų gyvenimą. Pirmas skyrius parašytas Švedijoje, Suomijoje ir Olandijoje, o likusi dalis Alabamoje (JAV) ir Lietuvoje. Be to, tam tikra prasme šią knygą galima laikyti pasakojimu apie mano literatūrinius ir filosofinius pomėgius. (Donskis 2007: 5)

Ir štai pažiūrėkime, ką pačioje knygos pradžioje Donskis rašo apie neapykantą. Girdi, ji „gana retai pasirodo neužsimaskavusi. Ji linkusi slėpti savastį ir Kitą neigiančią esmę, rodydamasi su kilnaus užmojo arba herojiško priešinimosi blogiui kauke. Ji gali kalbėti Dievo vardu – būtent taip dažniausiai ir atsitinka; tačiau

neapkentėjai tiki tiktai velniu ir tik jį rimtai traktuoja. Be velnio, kaip jėgos šaltinio ir kaip bet kokios demonologijos vienijančio principo, neapykanta negali išsilaikyti. Kad ir kokia būtų jos morfologija bei istorinės aplinkybės, jokia universali ir intensyvi neapykanta neįsivaizduojama be radikalaus blogio sampratos, ji negalima ir be idėjos apie visa apimantį blogio ir jo žemiškų atstovų tinklą“. Ir dar: „mūsų sekuliarinėje moralinėje vaizduotėje Adolfas Hitleris ir Josifas Stalinas drauge įgyja velnio vaidmenį“.

Šituose sakiniuose jaučiu įtampą tarp dviejų galvojimo būdų. Vienas yra grynai sekuliarus, jame velnias tėra metafora labai blogiems žmonėms, tokiems kaip Hitleris ir Stalinas, apibūdinti, be jokios apeliacijos į antgamtinę ar transcendentinę sferą. Bet kai teigiama, jog „neapkentėjai tiki tiktai velniu ir tik jį rimtai traktuoja“, kai sakoma, jog „be velnio, kaip jėgos šaltinio <...> neapykanta negali išsilaikyti“, tai, kadangi neapykanta iš tiesų laikosi stipriai ir yra labai reali, gal vis dėlto reikia žengti ir į tą antgamtinę sferą ir pripažinti, kad realus (ne tik metaforinis!) yra ir velnias. Tik nekentėjai klysta, identifikuodami „visa apimantį blogio ir jo žemiškų atstovų tinklą“ su žydų sąmokslu, o krikščionys (kartais, bet, ačiū Dievui, ne visada degraduojantys į nekentėjų lygį) savo geriausiais momentais išvelgia, jog tikro velnio žemiški atstovai kaip tik yra tie, kurie persekioja ir žudo žydus, musulmonus, romus, gėjus ir daugelį kitų vien dėl to, kad jie žydai, musulmonai, romai, gėjai ar kiti. Ir kodėl tikro velnio? Ogi todėl, jog kai kurie nekentėjų veiksmai (pavyzdžiui, žydus masiškai išnaikinęs Holokaustas, taip pat ir kitos bei kitų žudynės su įmantriausio demoniško kankinimais) tokie baisūs ir tiesiogine prasme nežmoniški, jog sunku įsivaizduoti, kad juos sumastė ir įvykdė vieni žmonės be jokio postūmio iš visatoje veikiančių kitų būtybių.

Beje, klausimas, kodėl pasaulyje yra tiek blogio, sudaro vieną rimčiausių filosofijos problemų. Jai Donskis skyrė dėmesio bent viename savo lietuviškame straipsnyje, kurį prašė mane išversti ir planavo įdėti į pradėtą, bet dėl netikėtos mirties neužbaigtą rengti straipsnių anglų kalba rinkinį. Tas straipsnis pavadintas „Voltaire’o Kandidas, arba Optimizmas ir Lisabonos žemės drebėjimas: ar blogis ir Apvaizda egzistuoja?“ Donskio atsakymas į šį klausimą toks: kalbant labai trumpai, blogis, deja, egzistuoja tikrai, o dėl Apvaizdos tai galima suabejoti.

Bet kalbant ilgiau, reikėtų vėl pacituoti kelias pastraipas iš minėto straipsnio.

[domu, – pradeda Donskis, – kad *Kandidas* yra pripažintas vienu iš pačių didžiausių prancūzų ir Europos literatūros šedevrų, nors Voltaire’o sukurti personažai yra paprasčiausios statiškos filosofinių idėjų iliustracijos – bet koks profesionalus rašytojas pasakytų, kad tokia apysaka pasmerkta nesėkmei, bet Voltaire’as juk tuo ir ypatingas, kad sulaužo visas literatūros kūrinio kompozicijos taisykles. *Kandidas* – filosofinė studija, turinti literatūrinę fabulą ir visus kitus grožinio kūrinio komponentus. Tai tiesiog filosofija, užsimaskavusi literatūra, arba filosofija, užsidėjusi literatūros kaukę. Pats

Kandidas (Candide), filosofijos mokytojas daktaras Panglosas (Le Docteur Pangloss) ir Martenas (Martin) yra ne kas kita, o trijų susiduriančių filosofinių koncepcijų išikūnijimai, trys žmogiškos jų reprezentacijos. Ne veltui Jeanas Baudrillard'as yra pasakęs, kad filosofija niekada nėra tokia įtaigi ir patraukli kaip priėmusi literatūrinio pasakojimo ar alegorijos formą.

Toliau Voltaire'o filosofavimą Donskis plėtoja ir aptaria taip:

Kančios ir liūdna patirtis neatsako ir negali atsakyti nė į vieną Pangloso keliamą teorinį klausimą: nei į priežasties ir pasekmės santykio principo universalaus taikymo prasmingumą, nei į teleologiją (akmenys, anot Pangloso, sutverti tam, kad taptų Vestfalijos barono Tunder-ten-tronko (Thunder-ten-tronckh), Kunigundos tėvo, pilimi, kiaulės – tam, kad mes jas suvalgytume, o nosis – tam, kad nešiotume akinius), nei į iš anksto nustatytą harmoniją – tai aliuzija į Gottfriedo Wilhelmo von Leibnizo (1646–1716) *harmonia praestabilita* (prancūzų k. *harmonie préétablie*) idėją. Į tuos klausimus atsaisako atsakinėti Konstantinopolio dervišas, o manichėjas Martenas juos laiko tiesiog beprasniais. Kelionė šiame kelionių literatūros šedevre mus išvaduoja nuo tamsybės, naivumo ir prietaro – iš čia ir Kandido auganti bei didėjanti išmintis, ypač apsilankius utopinėje Eldorado karalystėje ir po to grįžus į istorijos, tuštybės ir kančių pasaulį.

O į mūsų kančių teorinis protas ir filosofija apskritai nereaguoja ir neturi ką pasiūlyti. Išeitimi tampa ne teorija, o išmintinga praktika. Seno ir darbštaus Konstantinopolio turko žodžiai, kad darbas jį ir jo šeimą apsaugo nuo trijų didžiųjų blogybių – nuobodulio, ištvirkimo ir neturto, – tampa geriausiu atsakymu Kandidui. Reikia dirbuotis savo sode. Kurti savo pasaulį arba jį tobulinti čia pat, savyje ir aplink save, o ne skleisti politinę galią ir prievartą pagrįstą tikėjimą arba atversti į save kitaip (ir neretai išmintingiau) gyvenančias tautas.

O labiausiai sukrečianti žinia skaitytojui yra ta, kad filosofai nei gali, nei turi siekti padaryti žmoniją laimingą – kiekvienas susivokia savyje tik patyręs kančių ir atsikratęs prietarų. Protas mūsų nė kiek nepriartina prie laimės. Jai pasiekti kur kas svarbesnė yra išmintinga praktika, patirtis, jautrumas ir susitaikymas su savo bei pasaulio netobulumu. Nori paaiškinti pasaulį – pirma pamatyk jį ir prisilytėk prie kenčiančios žmonijos. Suriname pamatytas kenčiantis juodaodis vergas be rankų ir kojų sugražina Kandidą ir jo tarną Kakambo (Cacambo) į tikrovę. Keliauk kur tik nori – visur žmonija kenčia vienodai ir visur klesti bausių mūsų godumas ir nejautrumas. Išmintingos praktikos sukūrimas, savo godumo ir aistrų pažabojimas ir darbas, o ne nauja filosofinė koncepcija tampa atsaku į klausimą, ar pasaulis geras, ar blogas. Savo veikla ir atsakai į tą klausimą. Pasaulyje nėra nurodančių ženklų.

Ne veltui apysakos pasakotojas akivaizdžiai nesitapatina nei su Leibnizo optimizmo papūga Panglosu, nei su persimistu Martenu, kaip ir visi manichėjai, giliai tikinčiu, kad gėris ir blogis išvis nepriklauso vienas nuo kito ir yra tiesiog paralelinės realybės. <...>

Turinio požiūriu ši apysaka gimė po 1755 m. Europą sukrėtusios Lisabonos katastrofos, kuri iškėlė daug klausimų teologams. Jei Lisabonos žemės drebėjimas ir po to sekusi cunamių bei gaisrų grandinė nuniokojo vieną iš gražiausių ir didžiausių ano meto Europos miestų, kodėl Visų Šventųjų Dieną lapkričio 1 d. žuvo visi besimeldusieji bažnyčiose, bet liko gyvi besismaginę ant miesto kalvų įrengtuose viešnamiuose? Kur Dievo

Apvaizda? Kaip po to galima buvo tikėti Leibnizo optimizmo teorija, skelbusia, kad mes gyvename geriausiame iš visų galimų pasaulyje jau vien todėl, kad jį sutvėręs ir jame dalyvaujantis Dievas negalėjo blogo linkėti savo kūriniam? Šitie ir panašūs klausimai kilo ne tik Voltaire'ui, bet ir jo amžininkams. Sukrėstas Lisabonos žemės drebėjimo Voltaire'as 1755 m. gruodį parašė *Poemą apie Lisabonos katastrofą* (*Poème sur le désastre de Lisbonne*), kuri buvo išleista 1756 m. *Kandidas* gimė po beveik ketverių metų.

Voltaire'as sukilo prieš filosofinę optimizmo teoriją – tai buvo veikiau užmaskuotas maištas prieš krikščioniškąją optimizmo koncepciją. Kaip žinia, Voltaire'as *Kandidą* parašė kaip literatūrinę Leibnizo optimizmo teorijos parodiją. Apysakos herojaus Kandido filosofijos mokytojas Panglosas Voltaire'o paverčiamas tikra filosofo karikatūra: nesvarbu, kas beįvyktų – ligos epidemija, masinės žudynės ar stichinė nelaimė, – Panglosas kaip papūga kartoja, jog viskas, kas vyksta, veda tik į gera ir jog mes gyvename geriausiame iš visų galimų pasaulių (*Tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles*). Panglosas šitą savo filosofinį užkalbėjimą kartoja ir Kunigundos tarnaitės Paketės apdovanotas venerine liga, ir mušamas bei žeminamas nelaisvėje, ir kariamasis Lisabonoje.

Žinoma, Voltaire'o būta puikaus rašytojo ir bebaimio socialinio kritiko, bet būkime sąžiningi ir pripažinkime, kad jo filosofiniai darbai nėra iš tolo neprilygo didingai Leibnizo filosofinei sistemai. Genialų vokiečių filosofą Voltaire'as išjuokė tikrai be reikalo. Bet suprasti jį galima. Po 1755 m. baisiojo lapkričio 1 d. Lisabonos žemės drebėjimo, nusinešusio 75 tūkstančių žmonių gyvybes, sukėrėtas Voltaire'as nusprendė, kad jokia Dievo Apvaizda ir Jo dalyvavimas istorijoje neegzistuoja, o optimizmas jam pasirodė besas paprasčiausias pasityčiojimas iš žmonijos kančių ir bejėgiškumo prieš stichiją ir žmogiškąsias ydas – godumą, žiaurumą, tamsumą bei prietarus.

Kad ir kaip būtų, ne iš naivumo ir minties seklumo, o iš išminties ir patirties plaukiantis optimizmas visų pirma reiškia tikėjimą, kad pasaulis visada yra kažkas nepalyginamai daugiau už mus, mūsų aplinką ir panašius į mus. Jei taip, tai jau vien mūsų buvimo pasaulyje faktas ir galimybė mąstyti bei abejoti yra dovana, nusipelnanti dėkingumo ir supratimo, jog viskas galėjo arba galėtų būti daug blogiau. Mūsų paprasčiausiai galėjo išvis nebūti, tad mūsų laimės ar gyvenimo pilnatvės klausimas yra antrinis. Jau vien tai, kad mes esame šiame pasaulyje ir galime svarstyti savo vietą jame, byloja, kad mums šis pasaulis yra geriausias iš visų galimų pasaulių – kituose pasauliuose mūsų nėra, tad ir apie jų gerumą ar blogumą turi spręsti kažkas kitas.

Pritardamas kai kurioms iš akistatos su Voltaire'u kylančioms mintims Leonidas Donskis dar priduria tokią išvadą:

Šito mus moko giliausios ir geriausios Europos knygos, viena iš kurių yra Voltaire'o *Kandidas*.

Savo dėstymą baigęs Leonidas palieka daug neatsakytų klausimų, bet tai brandžiam ir giliam filosofiniam straipsniui būdinga. Pavyzdžiui, neišku, kaip (iš tiesų genialus) filosofas Leibnizas pagrindžia savo teiginį, kad gyvename geriausiame iš visų įmanomų pasaulių. Kaip jis, Leibnizas, paaikšintų, kodėl visagalys, visažinantis ir savo kūrinijai tik gero norintis Dievas (kuriuo tvirtai tikėjo) neužkirto,

pavyzdžiui, Holokaustui kelio ir išvis leido tokiam baisiam dalykui įvykti. Ir kaip Leibnizas būtų atsikirtęs Voltaire'ui, jei pasirodžius „Kandidui“ jis, Leibnizas, dar būtų buvęs gyvas? Galop, apskritai, kaip po Aušvico, – to klausia ne tik žydų filosofai ir teologai, – dar galima tikėti Dievu?

Į visus šiuos klausimus yra įtikinamų (bet tai nereiškia visiems priimtinių) atsakymų. Tragiška tik tai, kad Leonidas į juos jau nebeatsakys. Tačiau galime bandyti įsivaizduoti, kaip jis į juos atsakytų, jei galėtų. Bet tai jau sudėtinga užduotis kokiam nors kitam kartui. Dabar tik svarbu pastebėti, jog Leonido raštai – ir ne tik aforistine maniera sukurtieji – kelia pamąstyti reikalaujančių klausimų, dėl ko, manyčiau, bus sunku jo atminimą palikti ramybėje.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Donskis, Leonidas. *Voltaire'o Kandidas, arba Optimizmas ir Lisabonos žemės drebėjimas: ar blogis ir Apvaizda egzistuoja?* Nepublikuota straipsnio versija. Labai panaši, truputėlį ankstesnė versija publikuota knygoje Donskis, Leonidas. *Didžioji Europa. Esė apie Europos sielą*. Vilnius: Versus aureus, 2015.
Donskis, Leonidas. *Mažasis patirties žemėlapis: mintys ir aforizmai*. Vilnius: Versus aureus, 2010.

Donskis, Leonidas. *99 Baltijos istorijos*. Klaipėda: Druka, 2009.

Donskis, Leonidas. *Neapykantos formos*. Vilnius: Versus aureus, 2007.

Drunga, Mykolas. Ar nargliuos šiandakt gaspundai? *Darbai ir dienos*, 2013, t. 59, 9–47.

Šliogeris, Arvydas. *Kasdienybės metafizika*. Vilnius: Apostrofa, 2016.

Mykolas Drunga

WHAT SORT OF PHILOSOPHER WAS LEONIDAS DONSKIS?

SUMMARY. This paper offers my personal view of a philosopher who was not only a colleague but also a close friend. From my interactions with him I judge Leonidas to have been a perceptive and non-insulting aphorist, a master of condensed philosophical thought, and a fine encyclopedist of important aspects of Western civilization. Above all, we shared the conviction that most significant are those aspects which mean something to us.

KEYWORDS: aphorism, small-format thoughts, direct experience, history of philosophy, encyclopedist.